

„Ez a sorsom: modern vagyok, és ősi”

Alföldy Jenő: *Tornai József*

Magyar Művészeti Akadémia, 2016

A Magyar Művészeti Akadémia fontos kezdeményezése, hogy hiánypótló monográfiák kiadását vállalta irodalmunk közelmúltjából, jelenéből. Olyan alkotók életműveit szeretné így a szélesebb nyilvánosság számára is érthetővé, áttekinthetővé tenni, akik ugyan benne vannak az irodalmi köztudatban, de a nekik méltán járó figyelmet nem kapták meg. Egy életmű monografikus feldolgozása a kiválasztott szerző számára rangot is jelent. Az érdeklődőknek pedig lehetőséget arra, hogy betekintsenek egy alkotói műhelybe. E törekvésnek irodalomtörténet-írásunkban gazdag hagyománya van, gondoljunk csak a „Nagy magyar írók” vagy a „Tegnap és ma” című sorozatokra. Az utóbbi esztendőekben azonban mintha ritkábbá vált volna ilyen művek megjelenése.

Az Ács Margit által gondozott, új sorozat a „Közelképek írókról” címet viseli. Alföldy Jenő munkája is ebben a sorozatban látott napvilágot. Találó a cím, hiszen nemcsak az adott szerző bemutatását, szövegei gazdagságának feltárását tűzi ki célul, hanem az e szövegek mögött álló személyiségét is. Ezért is egészíti ki a kötetet gazdag függelék életrajzi adatokkal, Tornai műveinek és a róla szóló szakirodalomnak a jegyzékével, és – különösen fontos – gazdag képanyaggal, illusztrálva Tornai József emberi, baráti kapcsolatainak mélységét, sokszínűségét.

Alföldy Jenő kitűnő irodalmár. Elsősorban az életmű szövegeire koncentrálna, de mindig érezzük a szövegek mögött azt az alkotót, aki e gigantikus, terjedelmes szövegtömeget életének kilenc évtizede alatt megalkotta. Értő elemzésekben tárja fel Tornai munkáinak rétegeit, gazdagságát.

A monográfia nagyrészt a költői életműre fókuszál, de bemutatja Tornai esszéírói, műfordítói, prózaírói tevékenységét is. Igyekszik tetten érni azokat a hatásokat (kiindulva a dunaharaszti gyökerektől), barátságokat, olvasmányélményeket, amelyekből Tornai József szellemi életrajzát felvázolhatja, műveinek sokrétűségét feltárhatja.

Alföldy Jenő az olvasást még személyes élménynek tekinti, így értelmezi Tornai lírai munkásságát is. Jó érzékkel, nagy erudícióval mutatja be a különféle verstípusokat. Témákat, műfajokat, poétikai eljárásokat tekint át. Megérzi, egy adott korszakban mi adott leginkább ösztönzést Tornai számára, vagy éppen mi az, ami évtizedeken át visszatér az életműben. Alföldy nem rejti véka alá a személyes gondolatait sem, mely versek érintik meg őt leginkább, melyek ajándékozzák meg a legnagyobb élménnyel.

Tornai József „tájékozódó költő”. Szellemi nyitottságát, olvasottságát, az ösztönzések sokszínűségét Alföldy gazdagon illusztrálja. Szabó Lőrinc, Ady Endre, Babits Mihály vagy József Attila mellett olvashatjuk a modern líra korszakos újtőinnek, Baudelaire-nek és Walt Whitmannek a nevét éppúgy, mint számos kultúra törzsi szövegeinek termékeny hatását. Több helyen is idézi magát Tornait, aki így vall önmagáról: „Ez a sorsom: modern vagyok, és ősi.” Alföldy Jenő ezt úgy egészíti ki, hogy *emelkedett és köznapi*. Úgy véli, Tornai József nem arról ír, amit távolságtartással, kételyekkel kezel. Fontosabb számára az, ami szenvedélyre gyújtja, amivel azonosulni tud, ami közelről érinti. Legyen az személyes élmény, az élete során mindvégig

meghatározó szerelem, a nemzeti sorskérdések vagy a világban való lét egyetemes távlatai. Tornai József alkotói személyiségét kezdetektől formálja autodidakta önművelése, mely nem csupán tájékozódó, de tájékozott költővé is teszi őt. Mindvégig érdekli különböző népek folklórja iránt.

Modern és ősi kettőssége szükségszerűen vezeti el Tornai Józsefet irodalmunk bartóki vonulatához. Ez egyszerre táplálkozik a magyar kultúra ősi gyökereiből és merít a modern gondolkodás kérdésvetéseiből, a költészet formabontó törekvéseiből. Alföldy Jenő hangsúlyozza, hogy „nem csupán egy stílusáramlat ez a sok közül, hanem az életmű egészére érvényes, a nemzet és az emberiség múltjába és jövőjébe mutató művelődéstörténeti elv”. Szürreálisan nagyvonalú, merészen aszszociáló képek sora jelenik meg Tornai verseiben már a kezdetektől: „A falu vagy: borona, por / búzás zsákok fölötti viták: / dörömböl az agyagon át” (*Óda egy parasztvázához*). Az antropológiai és néprajzi érdeklődést mindvégig önnön alkotásához igazította a lírikus Tornai József, egyedül képek sorát teremtve meg: „Mint kőhöz vágott cserepet / rakd össze öröklétemet” (*Most nem gondolok a halálra*).

Tornai költészetében mindvégig igazolja, hogy a metaforában mekkora teremtő erő rejlik, hogy a jó metafora sokrétű jelentéstartományt rejt. A magyar líra Nagy László nevével fémjelzett vonulatához csatlakozik így. Alföldy Jenő azonban Tornai metaforaalkotásának újszerűségére is rámutat. Megállapítja, hogy nála „az érzéki különösen érzéki, az elvont pedig különösen elvont”. Képalakítási módszere így fontos újdonságot hozott a magyar lírába: a szemléltetés és az elvonatkoztatás együtességével, szimultaneitásával. Ő nem a hasonlóan összevonásával teremt képeket, hanem azok „az egymástól merőben különböző vagy éppen ellentétes dolgok, tárgyak és fogalmak, vagy ősi és modern jelenségek azonosításával jönnek létre”. Gazdagítva így a magyar filozofikus lírát is:

„megyek vissza az eredethez,
midőn még isten voltam a csodálkozó
állatok között én is
s ölemet gyönyörrel világította be
a hold, a nőtény fétis”
(*Ficus pandurata*, 2000 körül)

Tornai Józsefet hosszú pályáján folyamatosan foglalkoztatja a költészet mibenléte, az a többlet, amelyet prózában nem lehet megfogalmazni. S létrejöttének körülményei is. Műhelyvallomás-esszéjében így fogalmaz: „Földélni és megvilágítani egy-egy vers születésének, okának körülményeit – ehhez szinte ugyanannyi bevilanás kell, mint a költemény megfogadásához. Napról napra küzdöttem, hogy minél többet ássak ki a tudat alól.” Verseinek formai és tematikai gazdagsága bámulatos. Alföldy Jenő biztos kézzel választja ki a legfontosabb alkotásokat, és világosan fogalmazva különíti el és elemzi vers-típusait.

Tornai számára egész életében fontosak a költőelődök, emberi mintát és lírikusi ösztönzést egyaránt adnak számára. Verseik sorát szenteli nekik. *Ady és Babits* (alcíme *A két csodahalott*) című megrendítő, 2007-es versében nem csupán XX. századi költészetünk két nagyságának állít emléket. A magyar lélek és a magyar tragédia két nagy alaptípusát látja bennük megtestesülni: „a szellem orkánjában mindig kétféle / lélek pusztul el: az egyik a Nagy Cethal hátán / izzik, a másik közellopokodik / a gráli szfinxig, hol megtalálja / azt az istent, kit / nem szeretett, kihez nem kiáltott / ahogy Ady is a végső alkoholban / zengte zsoltáros vádjait”. Hangsúlyozza, hogy sorsunkban *éppúgy adysak és babitsiak* vagyunk.

Irodalmunk fontos vonulata volt mindenkori a nemzet sorsával való számvetés. Tornai József számára ez éppúgy megkerülhetetlen lírikusi feladat, mint barátja, Csoóri Sándor számára. Fennmaradását illetően az értékteremtő kultúrában és annak gyarapításában lát reményt. A nemzetet „kulturális alapon nyugvó értékomp-

lexumnak” tekinti. Kiemelten fontosnak tartja az anyanyelv identitásképző erejét: „és bizony mondom, nincs más aranyam, / tömjénem és mirhám, mint az anyanyelvem” – vallja *Karácsonyi tükör* című versében. Magyarságverseiben gyakran nagy elődje, Ady féltő hangján szólal meg, modern képekkel, bibliai motívumokat illesztve versnyelvébe: „nem tudjuk: az Ural / melyik oldalán ültették paradicsomkertbe / a mi tudásunk fáját”.

Verseinek másik csoportjában, az Alföldy Jenő által emberiségversnek nevezett szövegekben túllép a nemzeti sorsproblémákon, látókörét egyetemessé tágítja. Malraux-val vallja, hogy világunkban, „e börtönben olyan erőteljes képeket csiholunk ki magunkból, mellyel tagadhatjuk a semmit”. E verseinek fontos előképei Vörösmarty nagy gondolati költeményei, a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az emberek* és *A vén cigány*. Formájukban pedig Nagy László és Juhász Ferenc hosszúverseivel rokoníthatók. Stílusukat, versbeszédjüket a feszültséget fokozó, a felsoroláson alapuló gondolatrítmus határozza meg, a szimfónia zenéből ismert műfajával tartva rokonságot.

Tornai József számára azonban legalább ennyire fontos a személyes, az intim, az erotikummal átszőtt versvilág. A szerelmes versek rendszeresen visszatérnek, megjelennek kötetekben. Jól példázzák, hogy mennyire meghatározó számára az egyes ember és a közösség kölcsönös egymásrautaltsága. Különösen termékeny és értékek sorát létrehozó öregkori költészetében is visszatérő téma a szerelem. Emlékező szeretetté alakul át, mindennél szilárdabbá válik számára:

„Hetvenen túl léptél s én épp így
szeretlek,
még jobban is, mint mikor pirosan
lángoló gyümölcs voltam,
mert igazán csak az lelkesedhet,
ki az áruháza vermét már megjárta,
onnan jön föl a Nap partjára.”
(*Hetvenen túl*)

Tornai esszéírói munkásságát az autonóm véleményalkotás szabadsága és a szemléletes, tiszta, kifejező prózanyelv jellemzi. Egész élete során vissza-visszatér ehhez a műfajhoz, kötetek sorát jelenteti meg. Gondolatvilágában szerves egységet alkot költészetével. Alföldy szerint „elméleti és esszéjellegű prózája nem csupán arra irányul, hogy kifejezésre juttassa a XX-XXI. századi költő elkötelezettségét az általános műveltségre, a tájékozottságra a társalmi-vészetekben s az elméletekben”. Legalább ilyen fontosak a társadalom és a magyarság kérdései is. Gyakran elmélkedik költőtársai versein, Adyn, Szabó Lőrincen, Vörösmartyn. Az *Előszóról* gondolkodva leás egészen az emberi lény antropológiai alapjait: „A homo sapiensben az agy kelő kifejlődésével tudatra jut a szellem, az önreflexió: a szabadság, a tökéletesség, a transzcendencia vágya. Mindezeket azonban fél természeti lényünk nem engedi uralomra jutni.” Esszéiben is kiemeli a törzsi műveltség megtermékenyítő hatását, összekapcsolja az európai tradíciót a tengerentúli és ősi kultúrákkal. Fontosnak érzi, hogy megfogalmazza, Európa nem lehetett az összemberi kultúra egyetlen mintája. Ebből a belátásból táplálkozik 1977-es műfordításkötete, a *Boldog látomások* anyaga is, mely a törzsi költészet műveiből állt össze. Elemzéseiben kitüntetett szerepe van az egzisztencializmus etikára épített, XX. századi bölcséletének. Camus a leginkább figyelemre méltott szerzői közé tartozik. Alföldy Jenő kiemeli, hogy írásaiban Tornai felelősséget is ró e bölcséleti irány követőjére.

Esszéírói módszertana jellemzően szintetikus jellegű. A különböző vallások, gyakorlatok a buddhizmus, filozófiák összevetésével kialakított nézeteit Tornai József a mai emberi állapot szempontjából mérlegeli. Szemléli, egymás mellé helyezi és értelmezi a világ dolgait. Önismeretének gyakori ösztönzője gyermekkor, származása. A *Lemenő Nap Dombja* kisprózai szövegeiben stilizáltan idézi szülőföldjét, Dunaharaszti, a falusi világot. Élményeit

értelmezi is tapasztalatainak birtokában, az emlékezés távlatából.

Hatalmas életmű Tornai Józsefé, és nem csak terjedelmében. Egy sokat látott és tapasztalt, a világot, olvasmányait is felhasználva, szüntelenül figyelő és értelmező alkotó életműve. Monográfiusa Illyésével

állítja párhuzamba. De amíg Illyés a válaszoló ember, addig számára Tornai a kérdező ember típusa, a *válaszértékű kérdéseket feltevő* emberé. Ez az értően megírt könyv arra indítja olvasóját, hogy merüljön el Tornai József gazdag életművében, és gondolkodjon el kérdésein.

Chován István

Gerzson Pál: Feketeset (vázlat; diófapác, papír)

CHOVÁN ISTVÁN (1970) a Váci Piarista Gimnázium magyar-német szakos tanára.